

Selfation. Nederlandse evangelicale jongeren tussen subjectivering en onderschikking

RELIGIE IN NOORDWEST-EUROPA EN DE 'SUBJECTIVIZATION THEORY'

In het huidige debat over de plaats en toekomst van religie in Noordwest-Europa wordt de tot voor kort dominante notie van secularisatie meer en meer betwist. Religie, zo lijkt de huidige consensus te zijn, lijkt niet te verdwijnen - alhoewel een aantal sociologen stellen dat niet zozeer 'religie' maar 'spiritualiteit' de succesvolle manifestatie van de menselijke ervaring van en omgang met het heilige is (zie paragraaf 3.2.2). Paul Heelas en Linda Woodhead hebben, voortbouwend op het werk van ondermeer Thomas Luckmann, Robert Bellah en Charles Taylor, deze wijdverbreide opvatting over de religieuze ontwikkelingen in deze regio in een theoretisch kader geformuleerd, door hen omschreven als de subjectiveringsthese ('subjectivization thesis'). Het belangrijkste argument in deze these is, dat vormen van religie die aansluiten bij de moderne subjectivering van cultuur en samenleving (vormen die bij Heelas en Woodhead onder de noemer van 'spiritualiteit' worden besproken), succesvoller zouden zijn dan vormen van religie die niet zijn toegesneden op deze wending naar het zelf (bij Heelas en Woodhead betreft het hier de traditionele vormen van Christelijke religie).

De term 'subjectivering' duidt een sociaal-cultureel proces van verandering aan in de aard van de verhouding tussen enerzijds het zelf (het subject) en anderzijds de natuur, de wereld, de ander, God, en de gemeenschap, samenleving en cultuur waar men deel van uitmaakt (zie paragraaf 3.3). Deze opvatting van het zelf heeft haar oorsprong in een vroegmodern mensbeeld waarin het individu als subject werd gezien, en in de 'gepersonaliseerde' versie daarvan die we aantreffen in de Romantiek, waarin het idee ontstond dat iedereen zijn of haar 'eigen maat' heeft, zijn of haar eigen manier van zijn. Het menselijk bestaan wordt dan niet langer

gezien als verankerd in en bepaald door een transcendente metafysische of een immanente collectieve sfeer; integendeel, het is aan het individu om zijn of haar eigen wijze van bestaan en zijn te ontdekken. Deze opvatting over het zelf en het menselijke bestaan gaat samen met een specifiek moreel kader van idealen als autonomie, zelfontplooiing en zelfexpressie (versus je conformeren en je onderwerpen), en een specifieke epistemologie waarin kennis en betekenis gegrond zijn in de gevoelens en intuïties van het individu, en niet in externe bronnen van kennis zoals een traditie, een gedeelde 'belijdenis', een objectieve standaard, etc. Deze voorstelling van zaken is met name sinds de jaren '60 bijzonder invloedrijk geworden, met de opkomst van een dominant subjectivisme en individualisme, en met de subjectivering van tal van sociale domeinen zoals de economie, werk, politiek, onderwijs en vrijetijdsbesteding (zie paragraaf 3.3).

Zoals hierboven reeds aangegeven stelt de subjectiveringstheorie dat die vormen van religie die aansluiten bij de subjectivering van samenleving en cultuur, succesvoller zouden zijn dan vormen van religie die niet zijn aangepast aan deze wending naar het zelf. Of, in iets andere bewoordingen: vormen van religie die gekenmerkt worden door een 'sacralisering' van het zelf en die de eigen keuzes en ervaringen benadrukken, zouden succesvoller zijn dan vormen die gekenmerkt worden door een oriëntatie op een objectieve sacrale werkelijkheid buiten het zelf, een hoogste bron van betekenis en autoriteit waarin het bestaan, moraliteit en kennis zijn verankerd.

EVANGELICALISME EN DE SUBJECTIVERINGSTHEORIE

De subjectiveringstheorie lijkt een aannemelijke verklaring te bieden voor de religieuze veranderingen in Noordwest-Europa, en is in die zin een aantrekkelijk alternatief voor de secularisatiethese. Immers, de religieuze kaart van deze regio toont zowel een verdere afname aan betekenis van traditionele christelijke religie en een groei van wat men spiritualiteit noemt. De subjectiveringstheorie lijkt in staat te zijn om deze ontwikkelingen te verklaren vanuit het proces van subjectivering. Echter, in deze studie formuleer ik een aantal kritische vragen met betrekking tot deze theorie, op basis van mijn onderzoek naar evangelicale jongeren in Nederland. Evangelicalisme is voor de pleitbezorgers van de subjectiveringstheorie een wat verwarrende hedendaagse manifestatie van religie. Immers, vanwege de verwantschap met traditionele christelijke religie zou men verwachten dat het evangelicalisme aan betekenis zou verliezen – terwijl juist blijkt

dat het een groeiende aantrekkingskracht heeft, met name op jongeren. De vraag dient zich vervolgens aan, wat de implicaties hiervan zijn voor de subjectiveringstheorie, een vraag die ik in het concluderende hoofdstuk van dit boek behandel. Voorafgaand hieraan volgen enkele hoofdstukken waarin ik inga op de vraag die logischerwijs voorafgaat aan de zojuist genoemde vraag, namelijk in hoeverre het evangelicalisme zoals dat gestalte krijgt onder jongeren, zelf bepaald wordt door wat ik 'modes of subjectivization' heb genoemd. Hier zijn verschillende aanwijzingen voor, waarbij met name gewezen wordt op het feit dat gevoel en (religieuze) ervaring een centrale rol spelen in de evangelicale religieuze praxis.

In hoofdstuk 6 en 7 laat ik aan de hand van een analyse van worship zien hoe ervaring en gevoel ingang krijgt in het evangelicalisme. Verschillende elementen van worship vieringen, waaronder een aantal zintuiglijke vormen (muziek, de atmosferische setting, woorden en lichaamspraktijken) en een evangelicaal discours over de aanwezigheid van God in worship, roepen een lichamelijke, zintuiglijke en emotionele ervaring van God op. In de wijze waarop het evangelicalisme het lichaam, de zintuigen, de ervaring en de emoties aanspreekt, verschilt het in sterke mate van een bepaald type (gereformeerd) Protestantisme dat voornamelijk het oor en het verstand aanspreekt – een type protestantisme dat in de evangelicaliserende kerken waarin ik mijn onderzoek heb uitgevoerd, meer en meer lijkt te verdwijnen. In dit opzicht breekt het evangelicalisme met een protestantisme waarin het lichaam, de zintuigen en de emoties gewantwoord worden in de bemiddeling van het heilige. Tegelijkertijd is er een duidelijke overeenkomst tussen dit type Protestantisme en het evangelicalisme, in de zin dat beide gericht zijn op een heilige werkelijkheid die het individu overstijgt, en dat beide de ontologische eigenschappen van deze werkelijkheid waarborgen en objectiveren – zij het op een verschillende manier. Waar het type gereformeerd Protestantisme dat ik hierboven noem het heilige objectiveert in gezaghebbende tradities, geloofsbelijdenissen en geschriften, blijkt de objectivering in het evangelicalisme vooral gestalte te krijgen in de wijze waarop een specifieke en welomschreven God in worship wordt opgeroepen en bevestigd. Ondanks het verschil in de wijze waarop objectivering plaatsvindt, komen beide stromingen overeen in het feit dat zij beide het heilige als een objectieve realiteit beschouwen, als een werkelijkheid die onafhankelijk is van de subjectieve voorkeuren, gevoelens en intuïties van het individu. In die zin is er in beide stromingen sprake van een ontologisch realisme met betrekking tot het heilige – een realisme dat overigens niet alleen betrekking heeft op de ontologische eigenschappen van God, maar ook op de morele eisen en verlangens die met deze God samenhangen. In dit

ontologisch en moreel realisme verschilt het evangelicalisme sterk van hedendaagse vormen van spiritualiteit, waarin de aard van het heilige en het goede veeleer wordt voorgesteld als resonerend met de individuele subjectiviteit. Met andere woorden: waar het evangelicalisme zich sterk oriënteert op een transcendente werkelijkheid, een hogere autoriteit die betekenis verleent en richting geeft aan het zelf, benadrukken gesubjectieerde vormen van religie het belang van een oriëntatie op de eigen subjectieve gevoelens, ervaringen en intuïties.

Het primaire subjectieve moment in het evangelicalisme is de overgave aan en het dienen van God, en het zich conformeren aan de wil van God. Het betreft hier een overgave die als keuze wordt voorgesteld, een keuze echter die tegelijkertijd een commitment en onderschikking inhoudt aan een specifieke wereld van geloofsvoorstellingen, overtuigingen en praktijken, en normen voor handelen, gedrag en geloven. Dit komt niet alleen tot uitdrukking in de evangelicale ideologie, maar ook in de sociale structuren waarin het evangelicalisme vorm krijgt. Want ondanks het feit dat evangelicale gemeenschappen tot op zekere hoogte democratische en egalitaire gemeenschappen zijn, waarbinnen betrokken individuen, inclusief jongeren, een belangrijk aandeel hebben in de vormgeving van deze gemeenschappen (zie hoofdstuk 5), blijken binnen deze gemeenschappen specifieke vormen van macht en autoriteit aanwezig te zijn waaraan het individu onderworpen is, welke gelegitimeerd worden aan de hand van de specifieke evangelicale opvattingen van het heilige. Leiders, geschreven en ongeschreven dogma's en regels, een heilig gezaghebbend boek, impliciete verwachtingen, etc. weerhouden het individu van een subjectieve oriëntatie in morele, ontologische en epistemologische kwesties (zie hoofdstuk 5 en 6).

Resumerend kan gesteld worden dat, ondanks het feit dat het evangelicalisme in de nadruk op ervaring en gevoel sterk gesubjectieerd lijkt te zijn, en ondanks het feit dat evangelicale gemeenschappen een sterk egalitair en democratisch karakter hebben (twee van de genoemde 'modes of subjectivization'), allerlei 'religieuze regimes' een rol spelen in de wijze waarop religiositeit en de religieuze organisatie gestalte krijgen. In die zin spelen 'modes of subjection' een grote rol in het evangelicalisme. Tegelijkertijd zijn er andere facetten van het evangelicalisme die suggereren dat deze religieuze stroming wel degelijk gevormd wordt door 'modes of subjectivization'. Dit is met name zichtbaar op het morele vlak. Want ondanks het feit dat, zoals ik zojuist aangaf, de morele idealen van het evangelicalisme geworteld zijn in een objectieve werkelijkheid buiten het individu, blijkt dat een aantal van deze idealen meer en meer ingekleurd worden vanuit een

subjectivistisch moreel kader. Ik illustreer dit in hoofdstuk 8 aan de hand van drie topics: de veranderingen in de evangelicale seksuele moraal; de wijze waarop populaire cultuur en jeugdculturele lifestyles ingang vinden in het evangelicalisme; en de wijze waarop het evangelicalisme meer en meer fungeert als een religieuze therapie. In een analyse van deze aspecten toon ik aan dat een aantal van de dominante waarden van de hedendaagse cultuur van subjectivisme als plezier, bevrediging, geluk, authenticiteit en zelfontplooiing, in het hart van de evangelicale moraal zijn gekomen. Met andere woorden: alhoewel het evangelicalisme gekenmerkt wordt door de morele eis van zich conformeren aan de wil van God, blijkt dat deze God veel van de hedendaagse cultuur van subjectivisme heeft geïncorporeerd in zijn wil.

DE INDIVIDUELE RELIGIEUZE PRAXIS

In deze studie richt ik mij niet alleen op de evangelicale ideologische en morele repertoires en de structuren waarbinnen het evangelicalisme gestalte krijgt; ook richt ik mij op de religieuze betrokkenheid van het individu. Het beeld bestaat dat jonge evangelicals bijzonder religieus, geïnteresseerd en betrokken zijn, maar in een aantal paragrafen (met name 5.5 en 6.5) toon ik aan dat jongeren heel verschillend zijn in de mate waarin en de wijze waarop zij religieus betrokken zijn. Sommigen van hen zijn bijzonder betrokken en actief, anderen minder. Sommigen spenderen al hun vrije tijd aan religieuze activiteiten, festivals, events, cursussen en websites, terwijl anderen hun betrokkenheid beperken tot een incidenteel bezoek aan een jeugdkerk. Sommigen zijn bijzonder 'gelovig' in de zin dat religie een bepalende factor in hun leven is, terwijl dit voor anderen minder het geval is. Er zijn jonge evangelicals met een loyaal commitment met betrekking tot de wijze waarop geloof in een plaatselijke kerk, gemeenschap of event gestalte krijgt. Andere evangelicals daarentegen tonen een betrokkenheid die niet zozeer gekenmerkt wordt door loyaliteit, maar veeleer door een kritische of recalcitrante houding, of een consumptieve en bricolerende houding, waarin de eigen smaak en voorkeuren bepalend zijn voor de wijze waarop men participeert.

NAAR EEN VERNIEUWDE SUBJECTIVERINGSTHEORIE

In het afsluitende hoofdstuk 9 breng ik opnieuw de subjectiveringstheorie ter sprake, en bespreek deze tegen de achtergrond van mijn conclusies. Zoals gezegd,

het centrale argument van deze theorie is, dat vormen van religie die aansluiten bij de moderne subjectivering van cultuur en samenleving, succesvoller zullen zijn dan die vormen die niet zijn aangepast aan deze wending naar het zelf.

Op basis van mijn onderzoek ben ik geneigd om het succes van religie anders te formuleren. Immers, ik heb een relatief succesvolle vorm van religie besproken die niet alleen door 'modes of subjectivization' gekenmerkt wordt, maar ook door 'modes of subjection'. Gezien dit laatste doet de vraag zich voor: hoe kan het dat evangelicalisme zo succesvol is?

Een mogelijk antwoord op deze vraag, dat tot op zekere hoogte de subjectiveringsthese bevestigt, is dat jongeren hun eigen weg weten te vinden met betrekking tot de 'modes of subjection' door een andere dan conformistische houding tentoon te spreiden. Dit is een strategie die door sommige jongeren in de evangelicale beweging gehanteerd wordt – maar, zoals ik aangaf, niet door alle jongeren. Integendeel, veel jonge evangelicals lijken geen moeite te hebben met de 'modes of subjection' die kenmerkend zijn voor het evangelicalisme. Sterker nog: de aantrekkingskracht van het evangelicalisme is in zekere zin gelegen in deze modi, in plaats van dat deze ervaren worden als bedreigend, restrictief en onderdrukkend.

Ik heb hiervoor twee verklaringen gegeven. Allereerst stel ik dat de evangelicale 'modes of subjection', evenzeer als 'modes of subjectivization', tegemoet komen aan een aantal fundamentele verlangens die typerend zijn aan het streven naar geluk in een laat-moderne samenleving. Commitment aan een gegeven religieus kader, bijvoorbeeld, kan voortkomen uit een streven naar zekerheid en rust – een type geluk dat veel jongeren zoeken in een wereld waarin duidelijke richtlijnen voor handelen en denken niet vanzelfsprekend zijn, wat een bron van onzekerheid kan zijn. En om een ander voorbeeld te geven: jezelf onderdompelen in worship en je overgeven aan de krachtige bemiddelende vormen van worship (muziek, atmosfeer, de socialiteit, de autoriteit van de spreker, etc.) kan sterke gevoelens van acceptatie en verlichting oproepen. Deze gevoelens komen tegemoet aan een verlangen van veel jongeren die worstelen met de continue druk van afgerekend te worden op uiterlijk en prestaties. In de wijze waarop het evangelicale ideologische en morele repertoire tegemoet komt aan een aantal van de morele idealen en verlangens van jongeren, idealen die typerend zijn voor de 'culture of subjectivism' die ik in hoofdstuk 3 heb geschetst, toont zich het feit dat het evangelicalisme sterk bepaald wordt door 'modes of subjectivization'. Dit repertoire mag dan schatplichtig zijn aan een christendom dat gericht is op het zich conformeren aan

conventies en morele eisen, en in die zin staat het haaks op de hedendaagse 'culture of subjectivism'; in praktijk fungeert dit repertoire op een dusdanige wijze dat het tegemoet komt aan de verlangens die kenmerkend zijn voor een dergelijke cultuur. Het betreft hier dan met name verlangens die typerend zijn voor de fase van adolescentie en vroege volwassenheid, zoals het verlangen naar acceptatie, zekerheid, oriëntatie, fun en de ruimte om jezelf te zijn.

Een tweede verklaring voor het feit dat 'modes of subjection' door veel evangelicale jongeren niet als onderdrukkend worden ervaren, is dat evangelicale religiositeit en evangelicale gemeenschappen voor veel jongeren gezien worden als 'iets van zichzelf', iets dat beantwoordt aan hun persoonlijke overtuigingen en voorkeuren. Bovendien stemmen zij in met het gevraagde conformisme omdat ze dit zien als iets dat juist en goed is. In die zin perken, vanuit het perspectief van deze jongeren, de 'modes of subjection' de individuele subjectiviteit niet zozeer (of: niet alleen) in, maar initiëren, vormen en ondersteunen ze deze. Met andere woorden: deze jongeren vinden zich in deze settings, veeleer dan dat ze zich erin verliezen.

De implicaties hiervan voor de subjectiveringstheorie zijn de volgende. De basale redenering ervan, dat een religie dan succesvol is wanneer zij op een of andere manier aansluit bij de wending naar het zelf, is correct. Echter, er zijn meerdere trajecten die aansluiten bij deze wending dan het traject dat door de subjectiveringstheorie genoemd wordt. Het traject van je onderschikken en je conformeren sluit in zekere zin ook aan bij deze wending, aangezien jezelf conformeren een manier kan zijn om gestalte te geven aan een bestaan dat door jongeren vandaag de dag nagestreefd wordt.